
Recenze

Dva pohledy na jednu knihu

Josef Šmajš: Evoluční ontologie kultury a problém podnikání

Brno, Nakladatelství Masarykovy univerzity a nakladatelství Doplněk
2012. 246 s.

Zatím poslední kniha Josefa Šmajše představuje poměrně komplexní myšlenkový systém, v jehož rámci je rozvíjeno základní téma jeho filosofického uvažování: ontický střet mezi přírodním bytím a bytím kulturním. Josef Šmajš již více než čtvrt století systematicky formuluje projekt evoluční ontologie (EO), jehož cílem je postižení ontických principů inkompability mezi skutečností vytvořenou biologickou evolucí a skutečností kulturní, která je v poslední instanci naplněním produktivních a bohužel zároveň také reduktivních schopností lidské mysli.

Kniha je rozdělena do pěti základních částí. První část s názvem „Podstata evoluční ontologie“ nám přibližuje bazální ontologická východiska Šmajšovy filosofie. Ve zkratce lze tvrdit, že EO se přiklání k tradici tzv. procesuálního myšlení – s důrazem na princip evoluce, který však v této koncepci nelze rozhodně redukovat na pouhý princip přirozeného výběru. Evoluce je tu pojímána jako obecnější princip, který prostupuje všechny domény reality. EO odmítá tradiční substancialismus evropské metafyziky, protože se domnívá, že je v rozporu s evidentní ontickou tvořivostí, kterou můžeme vysledovat všude okolo nás – zvláště pak u struktur živé přírody. Šmajš nicméně připouští, že substancialismus má své relativní opodstatnění, protože intuitivně vyjadřuje to, „co v naší terminologii nazýváme strukturami implikátního řádu skutečností“ (s. 27).²

EO nicméně nesměřuje svůj hlavní zájem na akademické diskuze o procesualitě či substancialitě skutečnosti, a místo toho se zaměřuje na oblast živé přírody a kultury. Jejím cílem je vybudování nového a realistického statutu přírody, člověka a kultury v jejich vzájemných strukturálních vztazích. Tento moment je pro EO typický a vyjadřuje aktuální ideovou poptávku. Základním inovativním přístupem EO je totiž předpoklad střetu mezi přírodou a kulturou, který má dnes již zjevné existenční (a dokonce i existenciální) důsledky pro člověka, kulturu i přírodu. Kul-

---

1 *Implikátní řád* je v terminologii fyzika Davida Böhma podkladová fundamentální struktura reality, na které emergují další úrovně reality.

2 Všechny stránkové odkazy v závorkách se vztahují k recenzované publikaci.

tura není již chápána jako pokračování a zušlechťování přírody novými prostředky, ale jako onticky opoziční tvůrčí síla, která destruuje svůj fundament (přírodu). Důsledky tohoto procesu mohou být katastrofální – od předčasného zániku civilizace po zánik přirozené informace, kterou nakumulovala evoluce v průběhu miliard let. Proto je dle Šmajse nutné vyvinout novou ontologickou koncepci, tzv. *ontologické minimum*, které „by pomohlo iniciovat změnu kulturní strategie a které by podpořilo novou axiologii, etiku i politiku“ (s. 32).

Druhá část publikace, která nese název „K problému evoluce a informace“, rozvíjí koncept evoluce do nejširších možných souvislostí, přičemž evoluce je primárně pochopena jako onticky konstitutivní proces. Ostrá hranice je zde vedena mezi přirozenou evolucí biotických systémů a evolucí systémů kulturních. Tato hranice je dána řádovým rozdílem mezi rychlostí obou procesů a samozřejmě také rozdílem mezi spontaneitou přirozené biotické evoluce a účelovostí evoluce kulturní. Navíc jen biotická evoluce je schopna zpětně a dlouhodobě udržitelně recyklovat vlastní produkty, a vytvářet tak dokonale autonomní systém, který se vždy dokáže navrátit do relativní systémové rovnováhy. Tato rovnováha je garantována vtělenou přirozenou informací (nukleové kyseliny), která se nakumulovala v průběhu miliard let, během kterých probíhala geologická a biotická evoluce.

J. Šmajš rovněž zdůrazňuje nutnou podřízenost kulturních procesů procesům biotickým. Tuto pro řadu z nás problematickou myšlenku vyvozuje z faktu, že kulturní bytí ke své existenci nutně potřebuje materiální a informační zdroje, které vytvořila právě biotická evoluce. Pro kulturní evoluci je typické, že z hlediska informační komplexity nepřidává do systému biotických entit nic fundamentálně nového, ale je naopak de facto redukcí originální biotické komplexity. Kultura způsobuje nepřirozeně rychlou entropizaci přírody, a přispívá tak k degradaci původnějšího přirozeného bytí.

Josef Šmajš rovněž nabízí jistou koncepci informační architektury přírody a kultury. Vychází přitom z předpokladu T. Stoniera, podle kterého je kromě hmoty a energie další fundamentální složkou reality informace. Informace není v rámci EO chápána pouze jako smysl dané zprávy, ale daleko spíše jako obsah paměti systému nebo nejobecněji jako uspořádanosti jsoucna (s. 51-52). Jak v případě biologické evoluce, tak v případě evoluce kulturní je rozlišován tzv. strukturální a sémantický aspekt informace. Strukturální informace představuje vnitřní jádro daného systému a je onticky konstitutivní. V případě biologické evoluce má strukturální informace poměrně konzervativní charakter (nukleové kyseliny), čímž je zajištěna kontinuita a kompatibilita vzájemných interakcí mezi systémy biotické přírody. V případě evoluce kulturní je otázka složitější, protože pokud chápeme strukturální informaci systému kultury jako vědu či v nejobecnějším smyslu slova *inženýrské postupy konstrukce nějakého artefaktu* (algoritmy),¹ víme, že se tyto postupy a vě-

1 Což jsou všechno příklady informace neuronální.

decká paradigmatata mění poměrně výrazným způsobem. Tento fakt je ze systémového hlediska dalším potvrzením ontické odlišnosti mezi kulturními artefakty a biotickými strukturami.

Sémantický aspekt informace je naopak vázán na proměnlivé struktury neuronálního poznání živočichů a kromě speciálního případu člověka nevede tento aspekt k onticky konstitutivním procesům. Pro sémanticitu neuronální informace je typická ambiguita, která naopak zaručuje značnou plasticitu chování organismu v proměnlivém světě. V případě lidských bytostí se podařilo tuto informaci fixovat v lidském jazyce (a kulturních artefaktech), přičemž *horizontální* šíření a realizace této informace se naprosto míjí s přirozenou strukturální (genetickou) informací integrující přírodní skutečnost, která se šíří *vertikálně*. A zde je opět systémově založeno na ontický konflikt kultury s přírodou. Kultura prakticky nerozlišuje mezi strukturálním a sémantickým aspektem své vnitřní konstitutivní informace, nebo je mezi nimi jen drobný stupňovitý rozdíl. To umožňuje jejich vzájemný převod a transformaci jednoho aspektu v druhý. Kultura tak díky své informační architektuře nemusí respektovat fundamentální omezení vnitřní informační struktury – na rozdíl od entit biologických, které jsou závislé na vnitřní genetické informaci.

Příroda totiž svoji strukturální informaci uzavřela do domény genetické informace v podobě nukleových kyselin, která je nepřístupná jiným typům informace (neuronální či jiné). Principiálním omezením možností chování biotického systému je docilování dynamické homeostáze, která naopak z výše uvedených důvodů chybí kultuře. Systém, který dociluje homeostáze, a systém, který jí nedosahuje, se za podmínek sdílení jednotného prostoru a energie musí nutně systémově střetávat.

Třetí část práce s názvem „Evoluční ontologie kultury“ formuluje základní způsoby utváření kulturní skutečnosti a problémy, které z nich vyplývají. Je zdůrazněna nutnost překročení k tzv. *biofilní* transformaci kultury, bez níž nemá kultura v dlouhodobějším horizontu žádnou šanci přežít. V této souvislosti Josef Šmajš také definuje dva základní mechanismy vytvářející kulturu, jejichž analogii lze nalézt i u přirozeného bytí. Jedná se o tzv. nepřímý a přímý způsob realizace kultury.

Nepřímý způsob historicky předchází přímý a zahrnuje v sobě procesy, které jsou informačně nepředepsané – tj. nemají vlastní vnitřní informaci a uskutečňují se *sukcesivně*. Vznikají neřízenou interakcí mezi aktéry kulturního bytí a v poslední instanci jsou nevědomě (ne-intencionálně) závislé na přírodní skutečnosti, která je jejich podkladem. Jako příklady nepřímého způsobu realizace kultury Šmajš uvádí tyto procesy (institute): tlupy lovců a sběračů, etnický jazyk, mytické vědomí, trh, peníze apod. (srv. s. 86).

Přímý způsob utváření kulturního bytí je naopak velmi bezprostředně spjat s lidským intencionálním postojem, který konstruuje kulturní objekty na základě předem daného plánu či záměru. Tento typ kulturních objektů je přísně informačně předepsán. Josef Šmajš zdůrazňuje problematiku aspektu tohoto způsobu kon-

strukce. Ten spočívá zejména v tom, že právě tyto konstrukce zpředmětňují „menší část společenské duchovní kultury – technologicky orientované parciální věděni“ (s. 87). Důsledkem tohoto přístupu je díky jeho nutně historicky podmíněné parciálnosti degradace nutných podmínek existence biotické rozmanitosti – a zároveň a v souvislosti s tím i udržitelných podmínek smysluplného lidského života. Konkrétní problém částečnosti tohoto způsobu výstavby kulturního bytí spočívá především ve zdůrazňování ekonomické kategorie zisku na úkor všech ostatních fundamentálních hodnot.

Obecně pak lze tvrdit, že nepřímý způsob realizace kultury je typický pro předprůmyslovou společnost, zatímco přímý způsob charakterizuje industriální a postindustriální sociální struktury. Navíc podle Šmajse platí, že přímý způsob utváření kultury stále více potlačuje původnější způsob nepřímý. Tento trend vede ke stále většímu vzájemnému vzdalování ontického systému přírody a kultury. Šmajš v podstatě tvrdí, že spontánní, a tedy nepřímá evoluční tvořivost biotických i kulturních struktur stojí za jejich integritou a vzájemnou relativní kompatibilitou. Přímý způsob nic takového nedokáže, protože se zakládá na neadekvátní informační struktuře (paměti a uspořádání) intencionálně vybudovaných artefaktů.

A v čem spočívá tato neadekvátnost? J. Šmajš přichází s inspirativním předpokladem, že sociokulturní informace je spjata s vágností či neurčitostí zejména proto, že je u našeho biologického druhu nejvíce fixována na audiovizuální stimuly, které jsou „k vnějšímu světu přiřazeny nepoměrně volněji než chemické signály“ (s. 104). Opět zobecněně vyjádřeno; jsou to v poslední instanci epistemologické podmínky našeho druhově podmíněného vnímání okolního světa, které automaticky vedou k nebezpečně zjednodušenému pojetí reálně probíhajících procesů v přírodě. Zmíněná volnost audiovizuálních informací nepochybně způsobuje vágnost a subjektivitu naší recepce událostí přírody. Díky tomuto evolučně naprogramovanému kognitivnímu „selhávání“ nám pak příroda může připadat jako suma disparátních obrazových schémat („faktů“) a perspektiv, mezi kterými neexistují nějaké hlubší než mechanistické vztahy. Tato kognitivní redukce dosahuje podle Šmajse (s odvoláním na Bertalanffyho) svého vrcholu v symbolickém myšlení: „Symbolismus tedy vlastně odpojil sociokulturní informaci ... od světa věcí a chemických signálů.“ (s. 106) To nutně vede k pojetí přírody jako fragmentární skládanky nezávislých faktů či symbolů, se kterými je možné libovolně nakládat.

Čtvrtá část práce, kterou J. Šmajš nazval „Ekonomika, technika a příroda“, popisuje podstatu rozporu mezi přírodou a kulturou zejména s ohledem na nejzákladnější utvářející faktory kultury, jimiž jsou ekonomika a technika. Ekonomika jako součást kulturního bytí je kritizována za přílišnou antropocentričnost, která se projevuje v důrazu na omezený typ hodnot. Ekonomika jako systém zatím naprosto nedostatečně reflektuje svoji nutnou závislost na systému širším, přírodě. V ekonomických teoriích hodnoty současnosti nefiguruje žádná idea adekvátní-

ho ocenění přirozené uspořádanosti, která je přece zdrojem veškerého stávajícího i možného bohatství kultury. Tento paradox vede ve svých důsledcích právě k existenci ekonomiky, která se tváří, jako by existovala sama o sobě, zcela nezávisle na jiných ontických doménách. Jen tímto způsobem se mohou důsledně osamostatnit a hypertrofovat pseudohodnoty ekonomického růstu,¹ které již vystupují jen v podobě abstraktních čísel či indexů peněžních toků na globálním trhu.

Šmajš proto navrhuje poměrně radikální přístup, jehož základem je přiznání autonomní a objektivní hodnoty (s. 121) přírodě (přírodním strukturám a systémům), která by navíc měla obdržet cosi jako právní subjektivitu. Kdybychom radikálnost této teze měli demonstrovat např. v termínech klasické ekonomické pracovní teorie hodnoty (Locke),² řekli bychom podle Šmajše, že de facto má hodnotu jen přírodní materie – přesněji *přírodní struktury a uspořádanost* – zatímco lidská práce je jen hodnotou odvozenou či emergentní. Pokud přijmeme tyto úvahy, musíme také nutně dojít k závěru, že „nadešel proto čas teoretické přípravy na důstojný kulturní ústup“ (s. 122). Přijetí tohoto závěru nicméně neznámá, že bychom měli zcela opustit tradiční ekonomické kategorie (např. hospodářského růstu). Znamená jen to, že bychom jim měli dát nový obsah, který bude v souladu se základním postulátem EO hájícím privilegovanost přírodních systémů, které jsou nutnou podmínkou všeho kulturního (ekonomického, technického ...). V této souvislosti Šmajš dále navrhuje přijetí staro-nového konceptu smysluplné lidské práce, která bude jak ve shodě s principem růstu ekonomických hodnot, tak zároveň ve shodě se svojí přírodní podstatou. V kontextu udržitelné interakce s přírodou se jako smysluplné řešení tohoto zadání jeví obrácení ekonomické struktury k zemědělské práci, která skýtá výhodu udržení biotických systémů – což je dáno tím, že produkty lidské práce jsou součástí přirozených informačně-entropických procesů v přírodě – a zároveň produkuje reálné užitné hodnoty, které jsou vytvořeny přirozenou³ lidskou prací.

Technika jako velmi podstatná část komplexu kulturního bytí představuje další oblast Šmajšova zájmu. Šmajš vymezuje důležité rozlišení mezi technikou biotickou (lovcství, sběračství, zemědělství) a abiotickou, přičemž zdůrazňuje, že tradičně máme tendenci pod pojem techniky zahrnovat jen techniku abiotickou (nástroje, stroje, automatické systémy). Cílem potenciální kulturní transformace, jež by zahrнула i základní předpoklady EO, je samozřejmě biofilní transformace abiotické techniky a s ní spjaté lidské práce. Šmajš ve své analýze zobecňuje důsledky naší fixace na abiotickou techniku, které spočívají mj. v tom, že „zvítězil také abiotický model vytváření a uspokojování lidských potřeb“ (s. 134). Důsledky

1 Případně tzv. „růstu růstu“.

2 Nemluvě už vůbec o moderních ekonomických teoriích, v nichž je hodnota ekonomické entity odvozována z její aktuální přitažlivosti ve struktuře nabízejících a kupujících aktérů na trhu.

3 Slovem „přirozenou“ se míní práce, která je nám jako modernímu lidstvu – vzešlému z neolitické revoluce před deseti tisíci lety – vlastní.

zvnitřnění tohoto přístupu lze jen těžko přecenit – a Šmajš dodává, že se bohužel jedná o nesprávné pochopení přirozenosti člověka. Právě toto nepochopení je podle Šmajše příčinou nekritického přijímání takových zdánlivě bezrozporných hodnot, jako je princip liberálního práva na vlastnictví, práva na neomezenou spotřebu omezených přírodních statků, na individuální svobodu podnikání, cestování a konzum (s. 134).

Existence technosféry v její moderní podobě (od průmyslové revoluce do dnešních časů) tak oproti očekávání a původnímu záměru představuje nejvážnější ohrožení kultury. Díky své informační architektuře (na rozdíl od biotických systémů není chemické složení artefaktů svázáno s několika málo biogenními prvky) a energetické náročnosti (fosilní paliva, jaderná energie apod.) jsou technické artefakty nejdestruktivnějším subsystémem kultury. V tomto kontextu se Šmajš nespokojuje s pouze abstraktními poukazy na ničení přírody kulturou, ale upozorňuje i na konkrétní důsledky, které v poslední instanci vedou až k degradaci základních vývojových procesů v rámci ontogeneze lidských bytostí. Zdůrazňuje, že cena za zbytnělou kulturu a civilizaci je dnes již nesmyslně vysoká a v podstatě neudržitelná. Ontická tvořivost, kterou jsou podle Šmajše mezi biologickými entitami nadáni pouze lidé, je ambivalentní zdatnost. V současné době jsme dospěli na civilizační úroveň, která nás nutí odmítnout dříve samozřejmé pozitivní hodnocení člověka jako homo faber.

Poslední část Šmajšovy knihy, nazvaná „Perspektivy podnikání“, je poměrně směrlým pokusem o formulaci možné praktické podoby biofilní transformace kultury, ekonomiky i lidské práce. Jakákoli změna je podle Šmajše založena na transformaci konstitutivní informace daného systému – a tak je to přirozené i s kulturními entitami. Opuštění tzv. „predátorského duchovního paradigmatu“ – založeného na dílčí racionalitě, která se manifestuje zejména v ekonomické oblasti – je proto nanejvýš žádoucím cílem. Josef Šmajš do této části své publikace nezařazuje přesný návod, jak k této biofilní transformaci má dojít, nicméně uvádí, že předpokládá, že intelektuální background (konstitutivní informace kultury) umožňující změnu již vstoupil do procesu uskutečňování (mimo jiné také díky EO, která alespoň zčásti manifestuje směr myšlenkové změny). Koncept systémového ontologického minima, který je součástí EO, by mohl být dobrým počátkem změny konstitutivní informace kultury.

Jako velmi zásadní a z pohledu standardní ekonomie také velmi kontroverzní se jeví Šmajšovy následné úvahy o nutnosti transformace ekonomiky a podstaty lidské práce. Náš autor v podstatě horuje pro moderní formu fyziokratismu (s. 205). Tato na první pohled možná až překvapivá úvaha je ovšem velmi dobře zdůvodněná. Šmajš zdůrazňuje přirozenost zemědělské práce, jejíž hodnota je nepochybná a historicky zafixovaná ve strukturách našeho kognitivního aparátu (od neolitické revoluce). Interakce mezi člověkem a přírodou je u tohoto typu práce velmi přímá, a proto by mohla formovat nový existenčně-existenční vztah ke světu přírodní

skutečnosti. Navíc v době, kdy práce v podstatě neustále ubývá a k tzv. kvalifikované či intelektuální práci nejsou lidé stejně disponováni, se práce v zemědělství (které naopak dlouhodobě upadá) jeví jako optimální řešení problému zaměstnanosti. Šmajš dokonce tvrdí, že naopak obecně vysoce ceněná „duševní práce přispívá k pustošení nadřazeného přírodního systému ...“ (s. 215). Nutno ovšem dodat, že se u Šmajše nejedná o primitivní antiosvícenskou ideologii. Jeho úvaha je založena na naturalistické neantropocentrické antropologii, která realisticky nahlíží na člověka jako na jeden ze standardních biologických druhů, který má svůj přirozený „Umwelt“ a jehož historické vymezení souvisí s trváním existence lidského druhu (*homo sapiens sapiens*) v horizontu statisíců let. Z toho mimo jiné plynou jisté netriviální environmentální nároky na rozvoj především senzomotorické inteligence, která je, jak se ukazuje, nutnou podmínkou rozvinutí dalších úrovní mentality. Životní způsob, který je v rozporu s touto biologickou determinací, je jistě nesprávný a hluboce destruktivní. Duševní práce – jak dnes vidíme všude kolem sebe – tento deficit rozvíjí, a vede tak k odcizení člověka od předpokladů jeho smysluplného a (v nejširším smyslu slova) zdravého života. A je tu i systémový důvod, proč je třeba odmítat primát práce duševní. Ten spočívá v tom, že duševní práce založená na abstrakci (symbolické inteligenci) posiluje pocit, že kulturní či umělecký bytí je systémově nezávislé na přírodě, a tak se neustále reprodukuje smrtelná lhostejnost k zásadnímu vztahu přírody a kultury.

Na závěr snad jen autorova slova shrnující jeho vlastní vizi: „Decentralizace přiměřeně bioticky a abioticky mechanizovaného zemědělství ..., která by umožnila návrat práceschopné populace znovu na venkov, by tedy nebyla cestou zpátky: byla by naopak nadějným východiskem z nynější kulturně existenciální krize.“ (s. 218)

Domnívám se, že Josef Šmajš má pravdu, když tvrdí, že přirozené biotické struktury a podmínky existence jakéhokoliv druhu, včetně člověka, nejsou libovolně transformovatelné a substituovatelné. Proto adaptivní kulturní „tělo“ lidských bytostí, které deformuje základní struktury přírody, a tím i „lidské přírody“, je skutečně onticky opozičním systémem. Návrat k zemědělství na nové kvalitativní (post-neolitické) úrovni je dost možná správnou cestou k udržení jistých civilizačních standardů, které budou respektovat jak fylogenetické a ontogenetické¹ požadavky lidských bytostí, tak především i subvenientní předpoklady těchto požadavků, jimiž jsou ontické principy přírody jako celku, principy Lovelockovy Gaïi.

Vít Bartoš

1 Do ontogenetických požadavků je nutno vřadit i takové podmínky existence, které vylučují bídu, sociální či rasový útlak apod.